

NEREDE HATA YAPTIK?: DOĞU'DA BİLİMİN GERİLEYİŞİNİN HARİCİ VE DÂHİLİ NEDENLERİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA

Baykal H. AYDEMİR*

Prof. Dr. Remzi Demir, *Nerede Hata Yaptık? - Doğu'da Bilimin Gerileyişinin Harici ve Dâhili Nedenleri Üzerine Bir Tartışma*, Lotus Yayınları, 13.5 x 21 cm, Karton Kapak, Kitap Kâğıdı, 102 sayfa, ISBN: 978-975-665-92-3, Antalya 2015.

İki bölümden oluşan eserde, yazarın analizinin dayanağı İslam-Osmanlı tarihi, özellikle de 17. yüzyıldır. Yazar yapıcı-nedenci olarak isimlendirdiği kuramdan hareket etmektedir. Bilimsel bilginin epistemolojisiyle ilgilenen yazar, onun oluşumundan ve dönüşümünden bahsederken iki farklı sebebi dile getirir. “Dâhili Nedenler”, bilgi sistemini içeriden etkilerken “Harici Nedenler”in dışarıdan etkilediğini belirtir. Bir nevi bilim felsefesiyle konuya yaklaşır. Kültürel Yapı’yı ayrı bir kategoride ele alır. Onu; “Dâhili” ve “Harici Nedenler”in arasında görür ve hatta tüm nedenleri birbirine bağladığını ifade ederek kültürcü bir tutum sergiler. Yedi harici nedenin bilimsel bilgiyle olan irtibatlarını tartışmanın bir koşulu olarak öne sürer.

Harici nedenlerden ilkin “Siyasi Yapı”ya eğilir. 16. yüzyıl sonrası Avrupası’nın siyasal bütünlük içinde olmadığını aktardıktan sonra Feodalizm Dönemi’ne ve Reform’a gönderme yapar. Siyasi görüntünün bölünmüşlüğü imparatorluklar, krallıklar ve cumhuriyetler şeklindeki feodalitenin yerini “Kapitalizm” alır. Ancak iktidarı elinde tutan imparatorlar ve krallar mutlak bir biçimde muktedir değildirler. İktidarlarını yazılı veya yazısız yönetimleri altındaki siyasi gruplarla bölüşmek zorundadırlar. Reform’un bu bağlamda etkisi de mevcut süreci beslemektedir. İktidar üzerindeki güçlü dini cemaatlerin yönetime dair taleplerine

Geliş Tarihi: 24 Eylül 2021 - Kabul Tarihi: 11 Ekim 2021.

Atıf Bilgisi: Baykal H. Aydemir, “Kitap İncelemeleri: Nerede Hata Yaptık?: Doğu'da Bilimin Gerileyişinin Harici ve Dâhili Nedenleri Üzerine Bir Tartışma”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 129, Sayı: 254, İstanbul 2021, s. 233-240.

* Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, baykalaydemir38@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5100-4760.

zemin kazandırır. Bunun en önemli çıktılarında biri gelecekteki toplumsal yapının kurgulandığı bir düşünce ikliminin oluşmasıdır. Tabii olarak bu unsur siyaset filozoflarına ve felsefesine ihtiyacı pekiştirir. Bu sebeple; Doğu siyaset literatüründeki gibi, sultanlara ahlaki nasihatler veren metinler değil de krallara siyasal projeler öneren siyasi metinlerin itibar görmesinden söz edilmektedir. Monarşi, aristokrasi, tiranlık, oligarşi ve demokrasi gibi farklı yönetim biçimlerinin avantajlarına ve dezavantajlarına yönelik eserlerin yerel dillere çevrildiği anlatılmaktadır. 1516 yılında yazılan Thomas More'un Ütopya'sı, 1532 yılında yazılan Machiavelli'nin Prens'i de söz konusu proje zihniyetinin ürünleridir. Sonuçta egemenliğin tek elde toplanamaması monarşiden demokrasiye giden sürecin yaşanmasına doğru evrilir. 17. ve 18. yüzyıllar, bu bağlamda, çoğulculuğun siyasi ve hukuki zemininin hazırlanmasıyla devam eder¹. Siyasi yapısı itibarıyla; Doğu'da Avrupa Devletleri'nin rakibi olan Osmanlı Devleti çok ve farklı etnik ve dini grupları barındırmasına karşın istikrarlı bir merkezi devlettir. Patrimonyal yapıya sahip olan devlette Sultan, aynı zamanda Halife sıfatıyla tanrısal onayı da alır. Ülkenin ve toplumun mutlak hâkimidir. Nizam-ı Âlem adı verilen geleneksel iktidar yapısıyla toplumsal yapı sıkı bir denetimdedir. Hukuki, toplumsal, iktisadi ve kültürel hayat merkezi otoritenin ve bürokrasinin şekillendirdiği bir görünümüdür. Dini, sivil ve askeri bürokrasi ile merkez ve çevre arasındaki tasarruflarda mutlak kontrol altındadır. Yine yazara göre saltanat ve mütefekkirler arasındaki bağımlı kılan, bağımlı kılınan arasındaki ilişki hanedanlık çıkarlarına hizmet ettiği için yeni siyasi ve ilmi eğilimlerin geliştirilmesine ve bir pratik olarak hayata aktarılmasına uygun bir toplumsal zemin oluşturulamaz². "Askeri Yapı"da da esas iki unsur; Yeniçeriler ile 17. yüzyılın başlarında yavaşça önemini kaybeden Tımarlı Sipahiler'dir. Diğer taraftan, ateşli silahlar Avrupa'dan ve Balkanlar'dan gelen ustalardan öğrenilirken askerlik bir ilim olarak değerlendirilmez. Batı'dakinin tersine ilm-i harb veya sevkül-ceyş, yani strateji inşa edilemez. Hatta ateşli silahların yaygın kullanımından kaynaklı değişen yeni ordu düzenleri ve tekniklerini tartışan bir strateji (tabiyetül-ceyş) ve taktik literatürü de oluşturulamaz³. "Hukuki Yapı"da; Osmanlı Devleti'nin 1876'dan evvel kanun-ı esasi düşüncesi siyasi uygulamaların ajandasına girmez. Hukuk ilminin karşılığı "Fıkıh"tır. Toplumsal hayatta medeni, cezai, ticari vb. hukuki normlar şeriat kaynaklıdır, fakihler ve kadılarca yorumlanır ve uygulanır. İslam Monarşileri'nde yasalar büsbütün insani ve/veya rasyonel karakterde değildir. Vahye dayalı olan yasalardan dolayı toplumsal değişim ve dönüşümlere bağlı olduğundan yeni hükümler ortaya çıkarma olanaklarını büyük ölçüde zorlaştırır ya da imkânsızlaştırır. Bu bağlamda yazar "Tanzimat hükümleri tadil veya tebdil edilemediğine göre, İslam toplumlarının da tadil ve tebdile yollarının kapatılması gerekir" fikrinin oluşumuna atıf yapar. Monarşilere dair Nizam-ı Âlem ideolojisinin sosyal dönüşümlere ve girişimlere imkân veremeyecek önlemleri nedeniyle toplumsal ve fikri durağanlaşmanın zeminini hazırladığını anlatır. İslam Hukuku'nun bu şekilde yorumu ve uygulanışının geri kal-

¹ Remzi Demir, *Nerede Hata Yaptık? - Doğu'da Bilimin Gerileyişinin Harici ve Dâhili Nedenleri Üzerine Bir Tartışma*, Lotus Yayınları, s. 21-23.

² a.g.e., s. 22-26.

³ a.g.e., s. 27-31.

manın en önemli nedenlerinden biri olduğu fikrindedir. Yine meşihat tarafından verilen fetvaların idari ve hukuki mercilerde taassup eğilimini kuvvetlendirdiğini söyler. Ebussuud Efendi'nin bazı şeyhler hakkında verdiği fetvaların; düşünürler ve bilginler üzerinde baskı yaratmasının, Türk Düşüncesi'nde yeni bir merhalenin oluşmasının önüne geçildiği tespitini yapar. Ulemanın fıkıhta farz ya da vacib, mendub, mübah, mekruh ve haram kategorizasyonu; kalam ve felsefe gibi sahalarda uğraşının ve derinleşmenin, yani düşüncenin gelişiminde ciddi sorunlara yol açtığını aktarır. Yazar tarafından Osmanlı Fakihleri'nin sınırlarını çizdiği hukuki mecrada özgür düşüncenin olmadığına hükmedilir. Aynı şekilde içtihat kapısının kapanmış olduğu yönündeki genel inancın da toplumsal değişime ve gelişime engel teşkil ettiğini ifade eder. Avrupa Devletleri, dünyevi niteliğe sahip Roma Hukuku ve Cermen Hukuku'yla yönetilir. 16. yüzyılda da Doğal Hukuk ve Pozitif Hukuk öğretileri aracılığıyla Dinsel Hukuk'a mesafe konulabilir⁴. “Coğrafi Yapı” kısmında yazar bu unsura fiziki ve beşeri coğrafya dairesinde bakar. Fiziki coğrafya nazarından incelendiğinde Batılı devletler için keşif ve kolonileştirme sürecine giden yolda Atlas Okyanusu bilinmeyen denizlere ve yeni iktisadi kaynaklara erişmekte bir maniveladır. Osmanlı Devleti ise Akdeniz, Ege ve Karadeniz etrafındaki topraklara sahiptir. Bu sebeple mevcut denizlerde okyanuslar kadar denizcilik bilgisine ve kabiliyetine gereksinim duyulmaz. Hatta Portekiz donanması Hint Okyanusu'nda Osmanlı donanması karşısında galibiyet kazanır. Beşeri Coğrafya konusunda da iki sistem ve dünya arasında büyük farklılıklar göze çarpar. Burada yazarın ifade ettiği Osmanlı Devleti'nin sorgulanmandan kabul gören Türk Devleti oluşudur. Ancak yazara göre Osmanlı Devleti bir Türk Devleti değildir. Burada yazarın dayanak noktası etnik, dini çeşitliliktir. Benzer bir şekilde Türkleştirici-İslamlaştırıcı, yani tek-tipleştirici bir siyasetin izlenmemesi de vurgulanır. Dilde de Türkçe baskın değildir ve eğitim dili Arapça'dır. Avrupa'nın durumu ise etnik ve dini bakımdan homojenlik içerir. Reform; Protestan ve Katolik olarak ayrılığa sebep olsa da dil veya kavmiyet benzerliği vardır. Böylelikle beşeri ortam millet olmaya daha elverişlidir⁵. “Toplumsal Yapı” açısından Osmanlı Devleti; havâss ve avamdan meydana gelir. İktidara katılabilecek ve aristokrasiyi oluşturabilecek sivil ve askeri bürokrasi hukuken korumasızdır. Enderun'da yetişenler ise Saray Çevresi'nin talepleriyle kısıtlı kalır. Sermaye ve iktidar ilişkisinde Akdeniz merkezli ticari kapitalizmle iştilgal olanların iktidara katılımı önlenir ve loncalar baskıya maruz kalır. Daha da önemlisi yöneten-yönetilen ilişkisinde çarpıcı bir değişiklik yaşanamaz. Bundan farklı olarak Avrupa'da ticaretle sağlanan büyük sermaye sanayi üretimine yöneltilir. Küçük atölyelerden fabrikalara geçilerek daha ucuza mal edilen emtia giderek güçlenen Burjuvazi'yi doğurur. Yazar yine bu bölümde toplumsal yapılanma dairesinde egemenlik ilişkilerini inceler. Osmanlı Epistemik Cemaati ve Avrupa Epistemik Cemaati tarafından üretilen ve aktarılan bilginin niteliğinin ve niceliğinin siyasi-askeri karşılaşmalarda Avrupa'yı zafere taşıdığını öne sürer. Sebepini ise savaşın görüntüler âleminde değil, gerçekler âleminde yaşandığına bağlar. Dolayısıyla dünyevi silahları kendinde bulundurmayan medeniyetin diğerlerine mağlup olacağını öne sürerek Uluslararası İlişkiler'i -kasıtlı veya değil- realist

⁴ a.g.e., s. 32-36.

⁵ a.g.e., s. 37-40.

kuramın içine oturtur. Toplumsal ve bilimsel kurumların burjuvazi doğrultusunda dönüşümünü, modern Avrupa kültürünün ortaya çıkışına ekler⁶. “İktisadi Yapı”nın karakteri 18. yüzyıldaki iktisat yayınlarının katkılarıyla merkantilizmle neticelenir. John Hales, Kopernik, Navarrus, Jean Bodin, Gerard de Malynes ve Edward Misselden Batı’da iktisadi düşüncüyü inşa eder. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’nin yöneticilerinden Thomas Mun; merkantilizmin ihracat artırılmalı, ithalat azaltılmalı olan temel ilkelerini belirler. Zamanla iktisadi düşünce John Locke, Josiah Child, Nicholas Burbon, Dudley North, John Law, Richard Cantillon, George Berkeley ve David Hume gibi düşünürler tarafından merkantilizmden liberalizme evrilir. Osmanlı Devleti’nde ise iktisadi yapı toplumsal yapı tarafından belirlenir. Köylerde Timar Sistemi ve kentlerde Lonca Sistemi iktisadi hayatı Sultan ve Nizam-ı Âlem’den yana inşa ederken siyasete dâhil olabilecek bir noktaya tacirler ve zanaatkarlar erişemez. İktisadi düşünce literatürü 19. yüzyılın ikinci yarısına değin gelişemez, ayrı bir bilim dalı haline gelemmez. Osmanlı Devleti anti-merkantilist politikalar takip eder. İktisadi sistem gelişmez, dönüşmez. Örneğin Akdeniz’de İspanyollara ve Portekizlilere karşı çıkarlarını muhafaza edemez⁷. “Kültürel Yapı”, Doğu’da 12. ve 16. yüzyıllar arasında giderek yaratıcılığını kaybeder. Bir üst-dil olan Osmanlıca ile 17. yüzyılda en olgun eserler verilir ancak git gide özgün ürünler de çapını yitirir. Yazarın bu konudaki kanaati, edebiyat ve tarihin, bilimin ve özellikle felsefenin yaratıcı katkılarından ve itkilerinden mahrum kalmasıdır. Yalnızca Türk yazını değil, Arap ve Fars yazınları da tükenir⁸. Divan ve Halk Edebiyatları birbirlerini etkilese de farklı edebi cemaatlerce üretildiği için farklı sosyal kesimlere seslenir. Her iki edebi alanda da düz yazı türleri çok az gelişir. Dolayısıyla yazar bu noktada, nesrin ihmal edilmesini sorguladığında hıfz geleneğinin sebep olduğunu gösterir. Eşari Kelamı’nın Fahreddin el-Razi yorumu ve Sünni Tasavvufu’nun vahdet-i vücudçu İbn Arabi yorumu dünya anlayışını inşa eder. Teolojik-teosofik bu iki öğreti dünyevi olandan uhrevi olana ve akli olandan keşfi olana kayarak Duyumsal Dünya’yla irtibatını koparır. İslam Âlemi için de genel olarak rasyonalizmle mistisizm arasındaki tavrın ikincisinden yana meşrulaşmış olmasıdır. Gazali’nin de bu hususta büyük etkileri vardır. Diğer taraftan, Avrupa’da edebiyat Rönesans’la yeni bir safhaya geçer. İtalya’da Dante, Petrarca, Boccaccio, Fransa’da şiirde Ronsard, anlatıda Rabelais, denemede Montaigne, tiyatrodan Corneille, Racine ve Moliere öne çıkar. İngiltere’de de Shakespeare, Marlowe ve Milton edebiyatın dünyevileşmesinde etkili olurlar. Batı, Doğu’ya dair realist-natüralist edebi yaklaşımı benimserken Osmanlı sürrealizmi-sürnatüralizmi benimser.

⁶ a.g.e., s. 41-44.

⁷ a.g.e., s. 45-49.

⁸ Arap ve Fars Yazını’nın tükenmesi meselesiyle ilgili olarak Mümtaz Turhan’da medeniyet bağlamında bir başka bakış açısı sunar. Ancak Türk Yazını’nın, Arap ve Fars Yazını’nın tükenmesiyle yalnız kaldığı varsayılabilir. Dolayısıyla bu noktada Turhan’a dikkat kesilmek gerekmektedir. Turhan şunları dile getirir: “Öyle ise Osmanlı Medeniyeti’nin duraklamasını nasıl ve ne ile izah etmeli? Bunun muhtelif sebepleri arasında şu iki amil üzerinde durulabileceği zannediyorum. Birincisi Osmanlı idarecilerinin kültürüyle Türk halk kültürünün arasında derin bir uçurum peyda olması, bu yüzden kültür ve medeniyete ait faaliyetlerde geniş bir kitleye dayanılmamasıdır. İkinci sebebi de Osmanlı Türkleri’nin İslam camiası içinde bu medeniyeti idame ve inkişaf ettirme hususunda yalnız kalmış olmalarında aramak icap ediyor.” Bkz. Mümtaz Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz?*, Altınordu Yayınları, Ankara, 2018, s. 40.

Batı'da ise romanın da edebi hayata katılımıyla yeni insan inşası başlar. Tarih-yazımı, Osmanlı'da vakayinamelerle siyasi-askeri olayları konu edinirken Batı'da sömürgecilikle eş zamanlı oryantalizm adı verilen yeni bir bilim dalı ortaya çıkar. 18. ve 19. yüzyıllarda tarihyazımı ve tarih felsefesi etkileşiminde yeni bir tarih algısına zemin sağlar⁹. Sonuç olarak yazarın genel hatlarıyla “*Harici Nedenle*”de öne çıkan unsur olaycı-olgucu bir tutumla değerlendirmelerini yapmaktadır. Osmanlı-Doğu ve Batı arasındaki etkileşimi sosyal bağlamıyla, bütünsel bir biçimde karşılaştırmalı olarak kritik eder. Böylece medeniyetlerin rekabetinde bilim ve felsefe temelli sosyal düzenin ve yaratıcılığın altını çizer.

Bilim Anlayışının Dönüşümü, 16. yüzyılda Doğu'da ve Batı'da iyice belirginleşir. Doğu'nun ilim anlayışı Batı'da etkisini gösteren scienta-bilim anlayışından daha geniştir. Dini olanların yanı sıra doğa-dışı ve doğa-içi bilgileri kapsar. Ancak deneysel yöntemle dayanmaz. Fıkıh'ta ise geleneksel mirastan gelen otoriter yöntem hâkimdir. Batı'da ise deneysel yöntem modern bilimi kurar. Galileo ve Newton aracılığıyla fizik yeni bilim anlayışına model olarak bilimsel kurguyu besler¹⁰. Deneysel Yöntem-Matematiksel Modelleme, bilimin dönüşümünde temel etkidir. Yunanlıları da içine alan Doğu'da Aristoteles'in niteliksel fiziği astronomideki birikimin fizik bilimine aktarılmasını doğuramaz. Batı'nın bilim zihniyeti dünyayı dönüştürürken, Doğu'nun bilim zihniyeti “*Marifetullah*” daire-sinde dünyayı tasvir eder¹¹. Teknolojinin Doğuşu konusunda Francis Bacon'un bilgi, güçtür düşüncesiyle kaynaştırma yapılır. Yeni bilim ve teknoloji arasındaki etkileşim kuvvetlendirilir. Üretimin boyutu atölyeden fabrikaya doğru kayarak büyür. Bilim ve teknoloji arasında çift yönlü bir etkileşim gerçekleşir. Yazar bu konuda, Kopernik Devrimi'nin bilim tarihindeki, Sanayi Devrimi'nin de bilimle beslenen teknoloji tarihindeki büyük kırılmaya dikkat çeker. Buna karşın Doğu'nun betimlemeci ilmi, sanat-zanaatla ilişki içinde değildir. Cezeri'nin ve Takiyüddin'in eserleri ise hayata dâhil edilemez¹². Otoriteler ve Skolastik Zihniyet faktörü de bir başka dâhili nedendir. İslam Dünyası otorite isimlerin eserlerini ve yorumlarını ya taklit eder ya da incelemekle sınırlı kalır. İlim yapma; akli ilimlerde Yunan otoritelerin ve Müslüman takipçilerinin eserlerini anlamak ve sorunlara çözümünü bu eserlerdeki teoriler üzerinden çıkarmaktır. “*Skolastik Zihniyet*”; metin-dışı âleme kapalı olmanın sonucudur. Yazara göre otoriter yöntem dün olduğu gibi bugün de varlığını devam ettirmektedir¹³. “*Yarar İlkesi ve Düşünsel Yaşamın Soysuzlaşması*” hususunda fıkıhın tüm ilimlerin merkezine alınması onun yararlı ve yararsız şeklinde sınıflandırılmasına yol açar. Dolayısıyla entelektüel felaket başlar, teorik bilginin fikri imkânlarından uzaklaşılır. Bu tutumun sonucunda Batı'daki gibi simyayla ilgilenen modern bilginlerin onu nazari ve ameli bakımdan geliştirmesi gibi bir sürece girilmez. Batı'da ise bu sürecin yaşanmasına bilimlerle sanatların ilişkisi neden olur¹⁴.

⁹ Remzi Demir, *Nerede Hata Yaptık? - Doğu'da Bilimin Gerileyişinin Harici ve Dâhili Nedenleri Üzerine Bir Tartışma*, Lotus Yayınları, s. 50-57.

¹⁰ a.g.e., s. 62-63.

¹¹ a.g.e., s. 64-65.

¹² a.g.e., s. 66.

¹³ a.g.e., s. 67.

¹⁴ a.g.e., s. 68-69.

Bilgiyi Tevhid Gayreti bölümünde yazar, Doğu'daki "Hikmet"i'nin tüm bilgileri kapsadığını ve bir araya getirdiğine yer verir. Ardından Farabi ve İbn Sina'nın felsefe-bilim ve dini tevdi etme çabasının Müslümanlar'da onun benimseneceği varsayımını yanlış bulur. Batı'da ise Occamlı William'la birlikte felsefe, din ve bilimin sınırları birbirinden ayrılır. Yazarın bundan sonraki değerlendirmesi bilimin, felsefi bir ilkedan ve dini dogmadan bağımsızca üretime geçmesidir. Dolayısıyla yazar üç alandaki tefrikin daha isabetli olduğu kanısındadır¹⁵. Teosofinin egemenlik kurması aşağı yukarı 12. yüzyılda tamamlanır. Tasavvuf öğretisinden dolayı tüm Osmanlı çağları teosofiktir. Yazar, bundan kaynaklı rasyonalizmin çöküşünden, realiteden kopuştan bahseder. Avrupa'da ise teosofi belirli ölçüde İtalya'da güçlense de teolojinin önüne geçemez. Öyle ki insanoğlu günahlarının affını istiyorsa dünyayı imar etmelidir¹⁶. Kopernik: Büyük Öncü başlığında Takiyüddin'ün 1575'te İstanbul'da açtığı rasathaneye yer verilir. Yazdığı zicler, yani astronomi cetvellerine bakıldığında çağının ilerisinde olduğu yorumu yapılır. Hesaplamalarda küresel trigonometri kullanılır. Ancak yer merkezli Batlamyus Kuramı'nı değiştirmekle uğraşmaz. Kopernik ise 1510'lu yıllarda neşrettiği "Göksel Devinimler Üzerine" eseriyle güneş-merkezli evren modelinin temellerini oluşturur. Arkasından gelen astronomların da onun çalışmasına katkı sunması yeni bilimin kurulmasında rol oynar. Osmanlılar bu sistemden ancak 1660'lı yıllarda haberdar olur. Yazar, İstanbul Rasathanesi'nin yıkılmasının Doğu Bilim Tarihi için büyük kayıp olduğunu vurgular. Sebebinin de rakip siyasi fraksiyonla açıklar¹⁷. Dokuzuncu bölümü de Nizam-ı Âlem inancının organik evren anlayışı oluşturur. Fakat onun, mekanik evren anlayışına evrilmemesi bilimsel yasanın tam anlamıyla varlık alanına katılmasını engeller. Niteliksel fizikten niceliksel fiziğe doğru evrilme Atom Modellemesi'ne geçilmesine sebep olurken ilk doğa yasası ortaya çıkar. Yazarın bu kanaati, yani serbest düşme yasasıyla; Yeni Fizik'in ve Yeni Bilim'in yeni bir yolu oluşturulur. Doğu'da ise fizik bilimi Mutezile gibi kelam okullarının çabalarına rağmen Aristocu ve İbn Sinacı yapısıyla kalır¹⁸. Matematikte İlerleme'de, John Napier, Rene Descartes, Pierre de Fermat, Blaise Pascal, Girard Desargues, Isaac Newton ve Gıttfred Leibiz gibi isimlerin çalışmalarıyla yeni çalışma sahaları meydana gelir. Bunlar analitik geometri, diferansiyel, integral, logaritma gibi sahalardır. Bu yeni alanlarla birlikte matematiğin sağladığı modelleme ve betimleme imkânları gelişir. Dolayısıyla mühendislik, mimarlık gelişir, toplumu ve tabiatı dönüştüren meslekler ortaya çıkar. Yeni matematik alanlarıyla Osmanlı'nın tanışması ise 18. ve 19. yüzyılı bulur¹⁹. Yeni Dünya ve Doğa Tarihi, 1492'de yeni bir aşamaya geçer. Amerika'nın ve dolayısıyla tüm okyanusların ve toprakların keşfi ve fethi "Doğa Tarihi"nin gelişiminin önünü açar. Yani, mineraloji, botanik ve zoolojinin gelişmesiyle tabiat hakkındaki bilgi de gelişir. Doğadaki varlıklara insan-merkezli değer atfetmek bırakılırken doğabilimleri tıptan ayrılmaya başlar.

¹⁵ a.g.e., s. 70-71.

¹⁶ a.g.e., s. 72-73.

¹⁷ a.g.e., s. 74-75.

¹⁸ a.g.e., s. 76-77.

¹⁹ a.g.e., s. 78-79.

Astronomi bilinen evreni, yeni coğrafya da bilinen dünyayı büyük ölçüde değiştirir. Coğrafi bilgi askeri ve iktisadi politikaların küresel seviyeye erişmesine katkıda bulunur. Müslümanlar ise matematik ve astronomi sahalarda başarı olmalarına karşın Doğa Tarihi'nde Yunan bilimine teorik bir katkı sağlayamaz. Eşref-i Mahlûkat düşüncesinde de yazarın kanaati insan dışındaki tüm varlıkların değerinin ve öneminin azalmasıdır. Coğrafyada ise daha iyi bir görünüm vardır. Osmanlı coğrafya ilminin gelişmesine görece daha çok kıymet verir. Hatta yazar Piri Reis'in ve Emir Mehmed Efendi'nin çalışmalarından Batılı ülkelerin keşif ve fetih olaylarının belirli ölçüde izlenmeye çalışıldığını, siyasi sonuçları hakkında fikir yürütüldüğünü düşünür. Fakat bu coğrafi çalışmalar metin seviyesinde kalarak gözlemsel düzeye geçemez. Yazarın diğer kanaati Kâtip Çelebi'nin 17. yüzyılda yazdığı Cihannüma adlı eserin ikincisi üzerinedir. Eserle ilgili iki tespit; Batı biliminin ve coğrafyasının üstünlüğü ile Doğu kaynaklarından Batı kaynaklarına yönelmenin zamanı olduğudur. Bu çerçevede yazarın düşündürücü çıkarımı Osmanlı Devleti'nin modernleşme ve batılılaşma teşebbüslerinin 16. asrın başlarında coğrafya çalışmalarıyla ortaya çıkmasıdır²⁰. On ikinci bölümde yeni araçlar ve teknikler ele alınır. Teleskopla birlikte mikroskopun makrokosmos ve mikrokosmosu anlatan teorileri yıkılır. Mekanik saatlerle zaman, pusulalarla mekân denetime alınır. Matbaayla standart metinler basılırken bilgi ucuzlar ve çoğalır. Resim sanatı, tabiat varlıklarının tasvirini güçlendirir. Kartografya mekân ve yön duygusunu artırırken disseksiyon ve viviseksiyon anatomik ve fizyolojik tespitin doğruluğuna yardım eder. Müslümanlar ise geleneksel paradigmayı sorgulamaya ve değiştirmeye girişemez²¹. Aristoteles Felsefesi'nin terki 17. yüzyılı bulur. Phisika'nın ve Metaphisika'nın aşılmasıyla yeni bilime ve yeni felsefeye geçilerek Felsefe Devrim'i gerçekleşir. Felsefede rasyonalist ve ampirist iki ekol oluşur. Kant çağında bu iki ekol arasındaki tartışmalar uzlaşmayla sonuçlanır. Doğu'da ise felsefi faaliyetler son bulur yahut teoloji ve teosofinin içerisinde gölge gibi kalır. Yazar için dönemin eserleri, İslam Felsefesi'nin yaratıcı gücünü kaybettiğine delalet eder²². Üniversiteler ve akademiler konusuyula yazar yapıcı-nedenci analizini tamamlayıp sonuca bağlar. Doğu'da medreseler nakli ilimlerin tedrisatı için vardır. Onlar zamanla hukuk okullarına dönüşür. Yine yazara göre 1924'e kadar da çağın ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde tanzim edilemez. Üniversiteler ise sosyal ve iktisadi koşulların gelişimine paralel olarak kendini yeniler. Felsefe ve Tıp fakülteleri yoğun bilimsel eğitim verirken müfredatlar şartlara göre düzenlenir. Akademilerin de Rönesans'la temelleri atılır. Bilimsel hayat da desteklenir²³.

Yazarın çıkardığı sonuç "*Düşünce Tarihi*"ne, özellikle Bilim Tarihi ile Felsefe Tarihi'ne dışsalıcı ve içselci inceleme getirilebileceğidir. Bir diğeri de bilim tarihçilerinin Osmanlı Dönemi bilim ve felsefe çalışmalarının ağırlıklı olarak içselci dairede sürdürülmesidir. Bu sebeple, yapılan çalışmalar bütünü yanlış görür veya göremez. 16. yüzyıla kadar Osmanlı-Türk Düşüncesi yukarıda anlatılan faktörlerin içinde kalır. Böylece sosyal denge Batı lehine bozulmuştur yorumu

²⁰ a.g.e., s. 80-83.

²¹ a.g.e., s. 84-86.

²² a.g.e., s. 87-89.

²³ a.g.e., s. 90-91.

yapılabilir. Eser incelemesiyle kendi sosyal dengesini arayan Doğu'da ise hala dengesizlik ve onun doğurduğu bağımlılığın ve bunalımın devam ettiği yorumu yapılabilir. Yazarın deyişiyle; Osmanlı özelinde Doğu devingen dünya sistemini gereği gibi takip etmez. Bilimsel zihniyetin dönüşümüne toplumsal, siyasi zihniyet mani olur. Neticede Batı ile rekabet edemeyen bir sosyal düzenleme elde kalır. Giderek Batı'ya benzemek kendini dayatır. Bu dayatım; kişisel düşünce-göre çözümü üretilmeyen ancak uzakta kalınamayan bir karakterdedir. Yazara göre Cumhuriyet Türkiye'si'de ise 1923'ten bu yana muazzam bir bilim kültürü mesafesi alınır. Daha büyük bir soruyla yüzleşen yazar bilimleri kendi çabamızla üretebilecek ve geliştirebilecek noktaya gelinmediğini tahlil eder.

Bu kısa ancak oldukça yoğun olan eseriyle yazar yukarıda ifade edildiği gibi bütüncül bir incelemeye girişmektedir. Literatüre katkısı ise karşılaştırmalı incelemenin yanında içselci bakış açısına dışsalci bakış açısının da eklenmesi tespitidir. Bir başka ifadeyle; içsel ve dışsal iki uçlu kavrama girişimi; bilim ve felsefe merkezli araştırmaların içinde bulunduğu iktisadi-toplumsal şartlardan hareketle bilim ve kültür politikalarının oluşturulmasında gerçekçi bir zemin sağlar. Lewisvari bir deyişle "Nerede Hata Yaptık?" sorusu Doğu'nun 300 yıldır cevabını aradığı bir sorudur. Sosyal mukavemet açısından hala sosyal bünyeyi güçlendiren bir sürecin yaşanılmasına da evrilmemiş bir sorgulamadır. Hatta Doğu Kaldı Mı? sorusunu da gündeme getirme ve tartışmaya açma ihtiyacı mevcuttur. Zira "kalan Doğu'da" dünya içinde bir dünya olmak vasfından pek uzaktadır. Batı'nın periferisinde kalmış bir vaziyettedir. Diğer taraftan; yazarın Doğu tanımının kısmen Arap, Fars ve Türk unsurları içerdiği varsayılabilir. Ancak eserin odak noktasının "Doğu Osmanlı" olduğunun hatırlanması kaydı düşünülmelidir. Eserden hareketle gelecek dönemde yapılacak şu varsayım altında bir çalışma yapılabilir. Varsayım şudur: Doğu eşittir Türk, Fars ve Arap bilimi, Batı eşittir İngiliz, Fransız, Alman ve İtalyan bilimi. Bu çerçevede Doğu ve Batı'nın bu alt kültürden oluşan bir medeniyet olduğu savlanabilir. Yöntem olarak da yazarın telkin ettiği içselci ve dışsalci yaklaşım tercih edilebilir. Sosyal bilimlerden, mühendislik bilimlerden ve tıptan yararlanılarak hatanın nerede yapıldığına dair daha büyük bir literatür meydana getirilebilir. Bunun en büyük faydası; "anlama krizine"²⁴ çözüm kapılarının daha kritik bir yöne doğru açılması olabilir. Dolayısıyla nerede hata yaptık sorusundan yola çıkılarak nerede doğru yapılabilir sorusuna da daha güçlü bir cevap bulunabilir. Çift yönlü bir etkileşimin olabileceği böyle bir arayışta; hem fikri hem de fiili bakımdan sosyal dengenin daha dengeli bir seviyesinin modellemesi yapılabilir.

Bu eserin Prof. Dr. Remzi Demir'in 37 yıllık bir birikiminin ve tecrübesinin ürünü olduğu söylenebilir. Prof. Dr. Demir halen Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi Anabilim Dalı'nda akademisyenliğe devam etmektedir. Prof. Dr. Demir'in bilim dünyasına katkıda bulunduğu bazı eserler; Osmanlı Felsefesi, Yunus Emre Türk Felsefesi'nin Doğuşu, Osmanlı Epistemelerini Anlamak Çatışma Kuramı ve Bilim ve Felsefe'dir. Söz konusu eserlerin de önemli tartışmalara kapı aralayabileceğini de belirtmek gerekir.

²⁴ Bu nitelemeyle Sait Başer'in Anlama Krizi adlı eserine atf yapmak suretiyle hatırlatmada bulunmak istiyorum.